

Jacek Woźny (rec.)

„Wczesnośredniowieczne grodziska w Polsce. Tom 1. Powiat bydgoski”,

**red. Wojciech Chudziak, Jacek Bojarski, Wrocław 2019, ss. 238,
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Instytut
Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu**

Badania nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na ziemiach polskich weszły w drugiej dekadzie XXI w. na nowy etap. Projekt badawczy realizowany w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki w latach 2015-2019, noszący tytuł *Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski* (nr rej. 11H13021382), zwieńczony został wydaniem regionalnych opracowań monograficznych, spośród których tom pierwszy obejmuje grodziska z powiatu bydgoskiego, w tym również leżące w Bydgoszczy i jej okolicach. Kierownikiem całego ogólnopolskiego projektu NPRH jest Sławomir Moździoch, redaktorami serii wydawniczej zostali: Wojciech Chudziak, Sławomir Moździoch i Jacek Poleski, natomiast redaktorami pierwszego tomu są Wojciech Chudziak i Jacek Bojarski. Wszyscy wymienieni naukowcy są wybitnymi specjalistami w zakresie archeologii średniowiecznej. Oprócz nich do grona autorów, którzy przygotowali teksty o grodach z powiatu bydgoskiego należą również: Patryk Banasiak, Piotr Błędowski i Dariusz Poliński. Wszystkie tomy składające się na cykl *Wczesnośredniowiecznych grodzisk w Polsce*, posiadają podobną strukturę. W tomie pierwszym *Powiat bydgoski* oprócz wprowadzenia *Od redakcji serii* (Wojciech Chudziak, Sławomir Moździoch, Jacek Poleski), zamieszczono na początku *Zagadnienia wstępne* (Wojciech Chudziak, Jacek Bojarski), obejmujące uwagi ogólne, położenie fizjograficzne, historię badań, podstawy chronologii oraz układ katalogu i sposób prezentacji źródeł. Największą część recenzowanego tomu zajmuje katalog grodzisk wczesnośredniowiecznych z powiatu bydgoskiego. Składają się na niego następujące obiekty: Bydgoszcz-Fordon (stanowisko 150) (Jacek Bojarski), Bydgoszcz-Stare Miasto (stanowisko 1) (Jacek Bojarski,

Wojciech Chudziak), Bydgoszcz-Zamczysko (stanowisko 70) (Jacek Bojarski, Patryk Banasiak), Pawłówek, gm. Sicienko (stanowisko 11) (Piotr Błędowski, Wojciech Chudziak), Pień, gm. Dąbrowa Chelmińska (stanowisko 1) (Dariusz Poliński), Stary Dwór, gm. Koronowo (stanowisko 1) (Jacek Bojarski, Wojciech Chudziak) oraz Strzelce Dolne, gm. Dobrcz (stanowisko 1) (Jacek Bojarski, Patryk Banasiak). Monografię zamyka obszerna *Bibliografia*, zawierająca źródła kartograficzne, źródła pisane i literaturę przedmiotu. Wzbogaceniem edytorskim omawianej książki są tłumaczone w języku angielskim *Wprowadzenie od redaktorów* oraz *Zagadnienia wstępne*.

Ujednoliconą strukturę posiadają również poszczególne pozycje katalogu grodzisk wczesnośredniowiecznych z powiatu bydgoskiego, co wprowadza ład i przejrzystość do prezentacji siedmiu opisywanych stanowisk archeologicznych (Bydgoszcz-Fordon, Bydgoszcz-Stare Miasto, Bydgoszcz-Zamczysko, Pawłówek, Pień, Stary Dwór, Strzelce Dolne). Charakterystyka grodzisk rozpoczyna się od omówienia warunków środowiska fizycznogeograficznego, w tym sieci hydrograficznej i stosunków glebowych. Następnym elementem jest ogólny opis stanowiska, dotyczący zarówno jego pierwotnej, jak i współczesnej postaci. W dalszej kolejności autorzy prezentują historię badań i opracowań grodziska, jak również zakres archeologicznych prac badawczych, które przeprowadzone zostały na jego terenie. Po ukazaniu danych archiwalnych, kolejny punkt katalogu grodzisk zawiera analizę stratygrafii kulturowej i pozostałości zabudowy, odkrytych od początku rozwoju zainteresowań danym obiektem. Omawiane jest również zaplecze osadnicze grodzisk. Następnym elementem strukturalnym katalogu dotyczy określenia chronologii grodziska. Główną rolę odgrywają w tym względzie szczegółowe analizy zabytków ruchomych, zwłaszcza ceramiki naczyniowej i zabytków metalowych. Ostatnimi punktami opisu grodzisk z powiatu bydgoskiego są informacje dotyczące zasobów archiwalnych, z których pochodzą informacje źródłowe, oraz zbiorów muzealnych, w których znajdują się zabytki pozyskiwane w poszczególnych fazach badań wykopaliskowych. Wszystkie elementy strukturalne katalogu grodzisk z powiatu bydgoskiego są bardzo bogato ilustrowane fotografiami, planami stanowisk, rysunkami wybranych zabytków i wykresami ilustrującymi wyniki specjalistycznych analiz, jak na przykład datowań radiowęglowych materiałów organicznych wydobytych podczas badań wykopaliskowych.

Pod względem nowoczesnej formy prezentacji grodzisk wczesnośredniowiecznych z Bydgoszczy i powiatu bydgoskiego recenzowana monografia radykalnie wzbogaca dotychczasowe osiągnięcia w tym zakresie. Redaktorzy monografii wydzielili cztery etapy badań nad grodziskami obecnego powiatu bydgoskiego.

Etap pierwszy obejmuje początki profesjonalnych studiów nad osadnictwem grodowym powiatu bydgoskiego pod koniec XIX w., które należy wiązać z działalnością polskiego archeologa Gotfryda Ossowskiego z Muzeum Towarzystwa Naukowego w Toruniu, niemieckiego lekarza, antropologa i archeologa Abrahama Lissauera z gdańskiego Towarzystwa Przyrodniczego, a także z aktywnością Niemieckiego Towarzystwa Historycznego w Bydgoszczy. W tym okresie powstał zasadniczy zręb listy grodzisk wczesnośredniowiecznych znanych obecnie z omawianego obszaru (Bydgoszcz-Stare Miasto/ Bromberg, Bydgoszcz-Fordon/ Fordon, Stary Dwór/ Koronowo/ Crone, Pawłówek/ Prondy Mühle, Bydgoszcz-Zamczysko/ Talheim). W tym czasie jedynie grodzisko w centrum Bydgoszczy oraz nadwiślańskie grodzisko w ówczesnym Fordonie były badane wykopaliskowo. Niewiele wiadomo o badaniach prowadzonych na grodziskach w Pawłótku i Starym Dworze/ Koronowie.

Etap drugi to nowe studia nad obiektami obronnymi z wczesnego średniowiecza, które zainicjowane zostały pracą analityczno-źródłową z 1924 r., zawierającą katalog grodzisk znajdujących się w granicach „Provinz Posen”. Po raz pierwszy w zestawieniu obiektów z omawianego obszaru uwzględniono również grodzisko w Strzelcach Dolnych. Opisano także grodzisko z Bydgoszczy-Szwederowa. Jak dotąd żadnych jego śladów archeologicznych nie potwierdzono. W wykazie P. Schumachera jest też drugie grodzisko z Koronowa, dotąd badane tylko powierzchniowo, określone jako *Kaiser Wilhelm – Schanze*. W okresie międzywojennym opublikowane zostały także najważniejsze monografie polskich historyków i archeologów poświęcone wczesnośredniowiecznemu osadnictwu w Wielkopolsce i na Pomorzu. Pierwszą z nich jest opracowanie Władysława Łęgi z 1930 r., dotyczące kultury Pomorza we wczesnym średniowieczu. Uwzględniono w nim grodziska leżące w powiecie bydgoskim (Bydgoszcz I-II, Pawłówek, Koronowo I-II, Strzelce, Zamczysko, Fordon). W pracy tej zamieszczone zostały także wiadomości o leżącym na prawym brzegu Wisły grodzie w Pniu. Drugim fundamentalnym opracowaniem źródeł wczesnośredniowiecznych jest monografia Władysława Kowalenki z 1938 r., dotycząca grodów wielkopolskich. Powielono w niej większość informacji z prac P. Schumachera i W. Łęgi. Dodano natomiast domniemane grodzisko w Bydgoszczy-Czersku Polskim, stanowiące zapewne zabezpieczenie przeprawy przez Brdę w okresie późnego średniowiecza.

Etap trzeci studiów nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi z powiatu bydgoskiego rozpoczął się po drugiej wojnie światowej i trwał do lat 80. XX w. Jego pierwszym elementem była publikacja niektórych obiektów grodowych z powiatu bydgoskiego w 1950 r. przez Witolda Hensla w I tomie *Studiów i materiałów do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, niewnosząca jednak

zasadniczo nic nowego w tej kwestii. Zdecydowanie ważniejsze były artykuły na temat prac wykopaliskowych prowadzonych w latach 1958-1960 przez L.J. Rauhutów i C. Potemskiego na terenie grodziska w Fordonie. Badania przeprowadzono także w Bydgoszczy-Zamczysku oraz w Strzelcach Dolnych. Ukazywały się nowe sprawozdania i katalogi stanowisk, przygotowane między innymi przez C. Potemskiego, B. Zielonkę i E. Dygaszewicz. W tym okresie wyszło również syntetyczne opracowanie G. Wilkego, dotyczące osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Bydgoszczy i najbliższej okolicy, stanowiące podsumowanie ówczesnego stanu wiedzy na temat grodzisk omawianego regionu i zamknięcie określonego stadium ich badań.

Od połowy lat 90. XX w. rozpoczął się czwarty etap rozpoznania grodzisk wczesnośredniowiecznych z powiatu bydgoskiego, związany początkowo przede wszystkim z powołaniem interdyscyplinarnego Zespołu do Badań Dziejów Bydgoszczy pod kierunkiem Jadwigi Chudziakowej, powstałego z inicjatywy Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Bydgoszczy i Uniwersyteckiego Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności UMK w Toruniu. W ramach działalności tego zespołu podjęto, jako jedno z zadań badawczych, badania reliktyw grodu bydgoskiego przy ul. Grodzkiej. Szczególne znaczenie miało dla nich zastosowanie metody dendrochronologicznej, która umożliwiła szczegółowe wnioskowanie o okresie funkcjonowania ośrodka i jego interpretację w kontekście historycznym. Z działalnością Zespołu do Badań Dziejów Bydgoszczy powiązana była aktywność archeologów z UMK na innych grodziskach z powiatu bydgoskiego. Przebadano wówczas stanowiska: Bydgoszcz-Fordon „Wyszogród” (1991), Bydgoszcz-Zamczysko (1993), Strzelce Dolne (1993), Pawłówek (1994) i Koronowo (1995). Ze względu na potrzeby konserwatorskie, powracano jeszcze kilkakrotnie do badania tych obiektów, jak np. grodu bydgoskiego (1995-1997, 2007), grodziska w Pawłównie (2008-2013) czy grodziska w Bydgoszczy-Fordonie „Wyszogród” (2012-2013, 2015-2016). Odrębny projekt naukowy objął struktury osadnicze z wczesnego i późnego średniowiecza w Pniu, po wschodniej stronie Wisły. Podsumowaniem wcześniejszych etapów badań nad osadnictwem grodowym z powiatu bydgoskiego jest recenzowany katalog, przygotowany w 2019 r. pod redakcją Wojciecha Chudziaka i Jacka Bojarskiego.

Za podstawę datowania omawianych obiektów przyjęto wyniki analizy typologiczno-porównawczej ceramiki naczyniowej oparte na schematach periodyzacyjnych wypracowanych dla sąsiedniej ziemi chełmińskiej, uzupełnione wynikami badań nad ceramiką naczyniową pochodzącą z grodzisk w Bydgoszczy-Starym Mieście i Pawłównie. Wykorzystany w katalogu schemat składa się z czterech faz obejmujących całe wczesne średniowiecze. Faza pierwsza sięgała od 2. połowy

VII do 1. połowy IX w. Charakterystyczne były dla niej niezdobione naczynia ręcznie lepiące i przykrawędnie obtaczane nawiązujące do naczyń typu Sukow (Pień, faza I; Stary Dwór; Bydgoszcz-Zamczysko faza I). Faza druga obejmowała przedział od 2. połowy IX do 1. połowy X w. Występowały w tym okresie głównie naczynia typu Menkendorf, częściowo obtaczane i zdobione narzędziem wielozębnym (Bydgoszcz-Zamczysko faza II). Faza trzecia trwała od 2. połowy X w. przez cały XI w. Charakteryzowała się występowaniem ceramiki całkowicie obtaczanej przy współdziałaniu naczyń częściowo obtaczanych (Strzelce Dolne; Pień, faza II-III; Bydgoszcz-Stare Miasto, faza I-III; Bydgoszcz-Fordon, faza I-II; Pawłówek, faza II). Faza czwarta obejmowała okres od XII w. do połowy XIII w. Typowe były wówczas naczynia całkowicie obtaczane z silnie wyodrębnioną szyjką, nawiązujące do stylu Vipperow (Bydgoszcz-Fordon, faza III; Pień, faza IV; Stary Dwór, faza III). Chronologia oparta na przemianach typologicznych ceramiki naczyniowej wsparta jest w recenzowanym katalogu wykazem prób radiowęglowych. Potwierdzają one, że najwcześniejsze obiekty grodowe pochodzą z Bydgoszczy-Zamczyska i Pnia, natomiast najdłużej funkcjonowała osada obronna Bydgoszcz-Fordon „Wyszogród”.

Pierwszym z opisanych w katalogu stanowisk jest grodzisko Wyszogród w Bydgoszczy-Fordonie, ulokowane przy krawędzi VI terasy erozyjno-akumulacyjnej Wisły. Znaczna jego część, prawdopodobnie ponad 2/3 powierzchni, uległa zniszczeniu w wyniku podmywania przez nurt rzeki. Wymiary zachowanej części grodziska na linii NE-SW wynoszą 185 m, na linii NW-SE około 75 m, a jego całkowita powierzchnia to 1,05 ha. Najstarsze informacje źródłowe dotyczące Wyszogrodu zawarte zostały w Kronice Galla Anonima pod rokiem 1113, gdzie opisane zostały wydarzenia związane ze zdobyciem położonego przy ujściu Brdy *castellum Visegrad*. Znany z licznych późniejszych wzmianek źródłowych gród do literatury historycznej wprowadził w połowie XIX w. Ludwik Giesbrecht. Prawidłowej identyfikacji terenowej dokonał jednak Abraham Lissauer. Zainicjował on też w 1886 r. pierwsze wykopaliska na tym obiekcie. O ile wewnątrz grodu zbadano w latach 1958-1960, to jego sąsiedztwo rozpoznane zostało dokładnie dopiero po 1990 r., dzięki zaangażowaniu naukowców z UMK w Toruniu. Bezpośrednio na zewnątrz wałów grodziska zlokalizowano osadę otwartą, która zajmuje rozległy teren o powierzchni ponad 4 ha. W odległości kilkudziesięciu metrów na wschód od wału odsłonięto pozostałości cmentarzyska szkieletowego. Wśród najciekawszych obiektów nieruchomości z osady otwartej, odkrytych przez badaczy z Torunia, wymieniony jest w omawianym katalogu budynek mieszkalny z podpiwniczeniem o rozmiarach 7,5 na 5,0 m. Zachowały się resztki jego drewnianych ścian w konstrukcji zrębowej. Z nawarstwień piwnicy budynku wydobyto liczny

zespół materiałów źródłowych: ponad 2800 fragmentów naczyń ceramicznych, około 1300 kości zwierzęcych, a także 70 przedmiotów wydzielonych, jak żelazne noże, skoble, igły, szydła, klucz i grot. Prostopadle do zachodniej ściany budynku przebiegało ogrodzenie w postaci plotu-plecionki, które ograniczało obszar zajęty przez jamy paleniskowe i magazynowe, związane z budynkiem. Z uwagi na wielkość budynku oraz jego lokalizację blisko wjazdu do grodu uznano, że mógł on pełnić funkcję karczmy. Do interesujących osiągnięć badawczych, opisanych w recenzowanym katalogu, należy również potwierdzenie historycznej przeprawy, istniejącej na wysokości dzisiejszego Fordonu. Syntetyczna charakterystyka Wyszogrodu uzupełniona została przez redaktorów obszernym materiałem ilustracyjnym, publikowanym w tej postaci pierwszy raz, jak np. wybrane ryciny i fotografie z zasobów archiwalnych Muzeum im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy oraz plany sytuacyjne i fotografie wykonane podczas ekspedycji UMK badających grodzisko i jego otoczenie. Jak zaznaczają redaktorzy, nie jest to jeszcze pełne opracowanie analityczno-źródłowe, ale dobry punkt wyjścia do przygotowania monografii tego stanowiska z uwzględnieniem najnowszych wyników badań.

Druga pozycja w katalogu wczesnośredniowiecznych grodzisk powiatu bydgoskiego to dawny gród i podgrodzie w centrum Bydgoszczy, oznaczone w mieście jako stanowisko archeologiczne nr 1. Brak zachowanych śladów terenowych grodziska był powodem niewielkiego zainteresowania historyków i archeologów tym miejscem, zlokalizowanym u zbiegu ulic Grodzkiej i Przy Zamczysku, choć pierwsze wzmianki źródłowe na jego temat pochodzą już z XIII w. i pojawiają się w kolejnych stuleciach. Na ślady warowni natrafiono podczas rozbiórki ruin zamkowych w latach 90. XIX w. Niewiele wniosły nadzory archeologiczne w sąsiedztwie stanowiska w 1963 i 1970 r. Dopiero po powstaniu Zespołu do Badań Dziejów Bydgoszczy w 1992 r. rozpoczęto systematyczne badania grodu bydgoskiego, trwające z przerwami do ostatnich lat. Podjęte po ich zakończeniu prace analityczne wciąż nie zostały ukończone i podsumowane monograficzną publikacją. Z tego powodu szczególnie cenny jest omawiany katalog grodzisk, bowiem w sposób obecnie najpełniejszy i najaktualniejszy prezentuje wyniki badań grodziska Bydgoszcz-Stare Miasto, stan. 1. Niezwykle istotny w tym wypadku jest też materiał ilustracyjny, w postaci fotografii, planów i wykresów, które w takim zestawieniu nie były dotąd publikowane. Znajdujemy między innymi plan odkrytych reliktów zabudowy drewnianej, plan konstrukcji skrzyniowo-hakowej wału, diagram dendrodat uzyskanych z elementów konstrukcyjnych wału, dokładne fotografie konstrukcji skrzyniowo-hakowej wału, fotografie konstrukcji kratownicowej pod nawierzchnią ulicy grodu bydgoskiego, fotografie reliktów

chat, fotografie drewnianych umocnień brzegowych i wiele innych cennych dokumentacji z badań oraz rysunków zabytków ruchomych.

W starszej literaturze przedmiotu grodzisko z Bydgoszczy-Starego Miasta datowane było ogólnie na okres wczesnego średniowiecza. Redaktorom recenzowanego katalogu do określenia chronologii grodu posłużyły wyniki analizy typologiczno-porównawczej naczyń ceramicznych pozyskanych z reliktyw zabudowy z badań 1993-1995 oraz badań w 2007 r., wspartych analizą wybranych przedmiotów o węższych ramach chronologicznych, a przede wszystkim dendrodaty drewnianych elementów wału i w przypadku datowania reliktyw zabudowy analizy radiowęglowe. Na tej podstawie badacze wydzielili fazę przedgrodową zasiedlenia wyspy datowaną na 1. ćwierć XI w., oraz dwie fazy grodowe, synchronizowane z trzema etapami budowy i naprawy wału przypadającymi na lata 1038-1102. O ostatecznym opuszczeniu grodu zdecydowało jego spalenie. Niestety, według redaktorów katalogu, trudno podać w tym przypadku dokładną datę, jak również powiązać ten fakt z konkretnymi wydarzeniami historycznymi. Jak uznają redaktorzy, informacje źródłowe o kasztelanie bydgoskim z 1. połowy XIII w. wcale nie muszą świadczyć o istnieniu grodu w jego pierwotnej formie. Niewykluczone, że w tym czasie zamieszkiwana była tylko jego wyżej położona zachodnia część, dodatkowo ufortyfikowana, związana z osobą namiestnika książęcego. Wielką skalę dalszych analiz, prowadzących do przygotowania w przyszłości monografii grodu bydgoskiego, obrazują wskazane przez redaktorów zbiory ze wszystkich dotychczasowych prac wykopaliskowych na stanowisku 1 w Bydgoszczy-Starym Mieście, obejmujące ponad 50 tysięcy fragmentów wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych, kilkaset wyjątkowych zabytków wydzielonych, ponad 20 tysięcy kości zwierzęcych, liczne próby węgla drzewnych i innych materiałów organicznych, nie zapominając o drewnianych elementach konstrukcyjnych wału.

Trzecim stanowiskiem omawianym w katalogu wczesnośredniowiecznych grodzisk z powiatu bydgoskiego jest jednoczłonowe grodzisko w Bydgoszczy-Zamczysku. Stanowisko ulokowane jest na zachodnim skraju wydłużonego cypla wysoczyznowego o orientacji E-W, przy krawędzi Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej. Powierzchnia grodziska wynosi około 1800 m². Stanowisko do literatury wprowadzono w latach 80. XIX w. ze względu na odkrycia grobów ciałopalnych popielnicowych z wczesnej epoki żelaza. W 1910 i 1912 r. badania powierzchniowe prowadził na nim Konrad Kothe. W wyniku późniejszych wykopalisk Jacka Delekty w 1938 r. odkryto relikty osady kultury łużyckiej i pozostałości wczesnośredniowiecznego grodziska. W trakcie badań w 1993 r. Wojciech Chudziak zweryfikował wcześniejsze ustalenia i przedstawił nowe interpretacje stanowiska nr 70 w Bydgoszczy-Zamczysku. Do tej pory grodzisko datowane

było ogólnie na okres wczesnego średniowiecza. Redaktorzy katalogu podeszli do tej hipotezy z dużą ostrożnością, ze względu na współwystępowanie na stanowisku ceramiki z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza. Według nich relikty wału grodu oraz dookolnej fosy pochodzą z wczesnej epoki żelaza, podobnie jak jamy kulturowe i pozostałości studni odkryte na majdanie. Prawdopodobnie istniejąca we wczesnym średniowieczu zabudowa miała nietrwały (tymczasowy) charakter. Nie można wykluczyć, że wykorzystywano również pochodzący z poprzedniego okresu użytkowania tego miejsca dookolny rów oraz studnię, w obrębie których obok naczyń lużyckich wystąpiły ułamki naczyń wczesnośredniowiecznych typu Feldberg, datowanych na 2. połowę VII i VIII w. Większą wiarygodność posiadają ustalenia dotyczące chronologii osady usytuowanej bezpośrednio na zachód od omawianego stanowiska. W oparciu o analizę stylistyczno-technologiczną naczyń jej użytkowanie określono na przełom VII/VIII w. Niestety zaginęła dokumentacja z przedwojennych badań archeologicznych, natomiast pozostałe nieliczne materiały, przechowywane są w Muzeum im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, Muzeum Okręgowym w Toruniu i Instytucie Archeologii UMK.

Poza trzema grodziskami z Bydgoszczy recenzowany katalog zawiera opisy czterech innych wartościowych stanowisk z powiatu bydgoskiego. Są to stanowiska w Pawłównku, gm. Sicienko, Pniu, gm. Dąbrowa Chelmińska, Starym Dworze, gm. Koronowo, i Strzelcach Dolnych, gm. Dobrez. Każdy z tych punktów katalogu wnosi wiele nowych, do tej pory nie publikowanych informacji, zwłaszcza cenne ujęcia kartograficzne, fotografie z badań archeologicznych i datowania materiału zabytkowego. Przykładem takiego ujęcia jest grodzisko w Pawłównku, ulokowane w strefie kontaktu dwóch jednostek krajobrazowych: sandru Brdy i Kotliny Toruńskiej. Mimo że pierwsze odkrycia na nim dokonane były już w XIX w., stanowisko w znacznym stopniu uległo zniszczeniu przez działalność militarną i gospodarczą. W chwili obecnej najlepiej zachowana jest wschodnia partia grodziska, gdzie znajduje się niewielka pozostałość wału ziemnego. Badania ratownicze prowadzone w ostatniej dekadzie na grodzisku w Pawłównku sprawiły, że stanowisko doczekało się bogatej literatury przedmiotu, głównie o charakterze sprawozdawczym. Brakuje jednak według redaktorów recenzowanego katalogu kompleksowego opracowania analityczno-źródłowego. Stanowisko warte jest takiego ujęcia ze względu na obfitość cennych znalezisk z lat 2008-2013, jak monety, odważniki i zausznice, przedmioty luksusowe, które dowodzą ważnego statusu grodu w Pawłównku, funkcjonującego w przedziale około 40-50 lat przypadającym głównie na okres panowania Bolesława Śmiałego i jego następców Władysława Hermana i Bolesława

Krzywoustego (lata 60. XI w. – początek XII w.). Wyjątkową rangę na tle pozostałych grodzisk wymienianych w katalogu posiada stanowisko w miejscowości Pień, na wschodnim brzegu Wisły. Grodzisko dwuczłonowe charakteryzuje kilka etapów użytkowania: faza pierwsza (przedgrodowa) datowana na 2. połowę VII-VIII wieku; faza druga (grodowa) datowana od początku X do przełomu X/XI w.; faza trzecia (domniemany gród?) datowana na schyłek X – 1. ćwierć XI w.; faza czwarta (osada otwarta – domniemany gród?) datowana od około 2. ćwierć XI do połowy XII w.; faza piąta (funkcjonowanie siedziby krzyżackiego prokuratora) datowana na późne średniowiecze. Grodzisko jednoczłonowe w Starym Dworze związane jest z początkami zasiedlenia okolic Koronowa, mimo że w średniowiecznych źródłach brak jest o nim wzmianek. Do literatury przedmiotu zostało wprowadzone w XIX w. przez G. Ossowskiego i A. Lis-sauera, gdy przeprowadzono pierwsze rozpoznanie stanowiska. Systematyczne badania wykopaliskowe przeprowadzono w Starym Dworze dopiero w 1995 r. Archeolodzy z UMK wyróżnili trzy fazy zasiedlenia grodziska: starszą z 2. połowy VIII w., środkową, określoną na przełom VIII/IX w., i młodszą, datowaną do XII w., podobnie jak sąsiadująca z grodziskiem osada otwarta. Materiały i dokumentacje z badań przechowywane są w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Toruniu i Bydgoszczy oraz Instytucie Archeologii UMK. Ostatnią pozycję recenzowanego katalogu stanowi grodzisko w Strzelcach Dolnych. Jest ono ulokowane w strefie krawędziowej wysoczyzny na wyraźnie wyodrębnionym cyplu terenowym. Grodzisko jednoczłonowe o powierzchni około 4300 m² obejmuje sztucznie odciętą wałem część tego cypla. Wzmianki o obiekcie pojawiały się od XIX, jednak pierwsze badania wykopaliskowe przeprowadzono na nim dopiero w 1963 roku. Niestety ich wyniki nie zostały opracowane, a część dokumentacji uległa zagubieniu. Ponownie grodzisko badano w 1992 i 1993 r. Wysokie walory poznawcze stanowiska w Strzelcach Dolnych związane są między innymi ze skarbem dirhemów arabskich odkrytych tam w 1969 r. Na podstawie analizy zabytków ruchomych redaktorzy katalogu zaproponowali wyróżnienie dwóch etapów zasiedlenia grodu: fazę pierwszą datować należy na 2. połowę X w., z możliwością rozszerzenia jej również na 1. część tego stulecia, natomiast fazę drugą na XI w. i początek 1. połowy XII w. Wiek sąsiedniej osady podgrodowej określono w szerokich ramach na VIII-XI w. Mimo braku pełnej dokumentacji stosunkowo bogate zbiory zabytków z badań grodziska w Strzelcach Dolnych przechowywane są w Muzeum im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy oraz Instytucie Archeologii UMK w Toruniu. Wszystkie opisane w katalogu wczesnośredniowieczne grodziska z powiatu bydgoskiego dowodzą istotnej roli Bydgoszczy i jej okolic w strukturach osadniczych, gospodarczych

i politycznych ziem polskich, a także powiązań ze znacznie odleglejszymi terytoriami. Książka przygotowana pod redakcją W. Chudziaka i J. Bojarskiego godna jest włączenia do kanonu historiograficznego regionu i zbioru najważniejszych bydgoszczanów.